

נעשה אדם

וַיֹּאמֶר אֱלֹהִים נַעֲשֶׂה אָדָם בְּצַלְמֵנוּ כְּדְמוּתֵנוּ וְיִרְדּוּ בְדִגְתַּת הַיָּם וְיֵעוּף הַשָּׁמַיִם וּבְבִהֶמָה וּבְכָל הָאָרֶץ וּבְכָל הָרֶמֶשׂ
הָרֶמֶשׂ עַל הָאָרֶץ: (בראשית א כו).¹

בראשית רבה פרשה ח - ויאמר א-להים נעשה אדם²

"וַיֹּאמֶר אֱלֹהִים נַעֲשֶׂה אָדָם בְּצַלְמֵנוּ כְּדְמוּתֵנוּ" (בראשית א כו). רבי יוחנן פתח: "אחור וקדם צרתני" (תהלים קלט ה), אמר ר' יוחנן: אם זכה אדם אוכל שני עולמות שנאמר: "אחור וקדם צרתני", ואם לאו, הוא בא ליתן דין וחשבון שנאמר: "ותשת עלי כפכה" (שם).³

א"ר אלעזר: "אחור" - למעשה יום הראשון, "וקדם" - למעשה יום האחרון. היא דעתו של רבי אלעזר, שאמר רבי אלעזר: "תוצא הארץ נפש חיה למינה" - זה רוחו של אדם הראשון.⁴ א"ר שמעון בן לקיש: "אחור" - למעשה יום האחרון, "וקדם" - למעשה יום הראשון. היא דעתו של ר' שמעון בן לקיש, שאמר ריש לקיש: "ורוח אלהים מרחפת על פני המים" - זו רוחו של מלך המשיח, כמו שאתה אומר: "ונחה עליו רוח ה' " (ישעיהו יא ב). אם זכה אדם אומרים לו: אתה קדמת למלאכי השרת, ואם לאו אומרים לו: זבוב קדמך, יתוש קדמך, שלשול זה קדמך.⁵ א"ר נחמן: "אחור" לכל המעשים, "וקדם" לכל עונשין.⁶

אמר רבי שמואל: אף בקילוס אינו בא אלא באחרונה, זהו שכתוב: "הללו את ה' מן השמים וגו'" ואומר כל הפרשה. ואחר כך: "הללו את ה' מן הארץ וגו'" ואומר כל הפרשה. ואח"כ אומר: "מלכי ארץ וכל לאומים בחורים וגם בתולות" (תהלים קמח א-יא).⁷ א"ר שמלאי: כשם שקילוסו אינה אלא אחר בהמה חיה ועוף, כך

¹ בריאת האדם מוזכרת "בחצי השני" של מלאכת היום השישי. החצי הראשון, פסוקים כד-כה, משלים את בריאת עולם החי: החיה, הבהמה ו"כל הרמש הרומש על האדמה", לאחר שהעופות, הדגים וכל "אשר שרצו המים למיניהם", נבראו כבר ביום חמישי. חצי ראשון זה, מסתיים במילים: "וירא א-להים כי טוב" ומזכיר את מלאכת היום השלישי, שגם בה יש "כי טוב" באמצע היום המסיים מלאכה שהתחילה יום קודם. בחצי השני של מלאכת היום השישי, נברא היצור התבוני של עולם החי – האדם. אדם זה הוא "כצלמנו וכדמותנו", מה שלא נאמר על שום דבר אחר בבריאה, ומכאן זה, כך נראה, נתנה לו הממשלה בשאר יצורים וברואים, חי, צומח ודומם. לטוב או ח"ח לרע.

² לעתים אנו נתקלים במדרש אשר דן בנושא מסוים באופן מקיף (יחסית) ויש בו שלמות ורצף פרשני. ואז אנו מתפתים להביאו כמות שהוא, להתערב עד כמה שפחות ולתת לקורא להתבשרם ישירות מהמדרש ובאופן בלתי אמצעי. כך למשל מדרש ויקרא רבה כו ז אשר סוקר את פרק כח בשמואל א פסוק אחד פסוק. ראה דברינו [שאל בפרשת אמור](#). כאן, לעומת זאת, ריכז העורך דעת מדרשים הדנים על פסוק אחד: "נעשה אדם". לא נוכל להביא את כולם, רק טעימות נבחרות וגם לא נתיימר, כמובן, להקיף את הנושא הרחב של בריאת האדם. מומלץ מאד לקרוא מדרש זה, בראשית רבה ח, במקור במלואו.

³ ר' יוחנן פותח, כמקובל במדרש, בפסוק מהכתובים ומשאיר אותנו לתהות מה במעשי האדם גורם לו לזכות בשני העולמות, לצלוח בשלום את העולם הזה ולא לבייש את העולם ממנו בא ואליו הוא עתיד לשוב ("עולם הבא" במשמעות, המקובלת, של העולם שיבוא אחרי זה הנוכחי וגם במשמעות של העולם ממנו באנו שקדם לזה הנוכחי). ראה פרק קלט במלואו בספר תהלים, הפרק שאותו מכתיר פירוש דעת מקרא: "תלותו הגמורה של האדם בא-ל הבורא": "למנצח לְדוּד מְזִמּוֹר ה' חֲקָרְתָּנִי וְתִדְעֵ: אֵתָהּ יְדַעַתְּ שְׁבָתִי וְקוּמִי בְּנֵתָה לְרֵעִי מְרֻחֹק ... כִּי אֵין מְלָה בְּלִשׁוֹנִי הֵן ה' יְדַעַתְּ כְּלָה: אַחֲרֵי וְקָדָם צָרְתָּנִי וְתִשֵּׁת עָלַי פִּכְחָה: פְּלִיאָה דַעַת מְמַנִּי נִשְׁגָּבָה לֹא אוֹכַל לָהּ: אֲנָה אֶלֶף מְרֻחֶד וְאֲנָה מִפְּנֵיךְ אֶבְרַח ... אֲשֶׁא כִנְפֵי שַׁחַר אֲשַׁכְּנָה בְּאַחֲרֵית יָם: גַּם שֵׁם יְדָךְ תִּנְחַנִּי וְתֵאֶחֱזַנִּי מִיָּנֶיךָ ... אוֹדֶךָ עַל כִּי נִרְאִיתָ נְפִלְתִּי נְפִלְאִים מְעֻשֵׂיךְ וְנִפְשֵׁי יְדַעַת מְאֹד: גְּלַמִּי רָאוּ עֵינֶיךָ וְעַל סַפְרְךָ כָּלָם יִפְתְּבוּ יָמִים יִצְרוּ וְלוֹ אֶחָד בָּהֶם". וכבר הקדשנו דף מיוחד לפרק זה בדברינו [פליאה נשגבה ממני](#) בראש השנה.

⁴ ר' אלעזר דורש "אחור" – למעשה היום הראשון, אבל לפי הפסוק שהוא מצטט: "תוצא הארץ נפש חיה למינה" (בראשית א כד) נראה שהוא מתכוון לחצי הראשון של מלאכת היום השישי בו הושלמה בריאת כל היצורים, כולל רוחו של האדם (ראה הערה 1 לעיל). ראה גם סיומת הדרשה: "זבוב קדמך, יתוש קדמך, שלשול זה קדמך" שאולי לוקח אותנו למלאכת היום החמישי, אבל לא לפני כן, בוודאי לא ליום הראשון.

⁵ לגבי ההשוואה עם היתוש, ראה דרשת רבי שמלאי בסוף הקטע הבא והערה 8 להלן. ואימתי נבראו המלאכים? ראה בראשית רבה פרשה א סימן ג: "אימתי נבראו המלאכים? ר' יוחנן אמר בב' נבראו המלאכים, זהו שכתוב: המקרה במים עליונותו (תהלים קד ג) וכתוב: עושה מלאכיו רוחות (שם). ר' חנינא אמר: בה' נבראו מלאכים, זהו שכתוב: ועוף יעופף על הארץ (א, כ) וכתוב: ובשתים יעופף (ישעיהו ו ב). לפי ריש לקיש, הכל מסתדר, לפי ר' אלעזר, יש בעיה. אך מה שבאמת חשוב זה שהמלאכים שזה עתה נבראו בעצמם, מחווים דעה על בריאת האדם, כפי שנראה בהמשך.

⁶ מי שנברא אחרון, נדון ראשון. מי שבא לעולם מוכן, ומה עוד שהשליטו אותו על העולם, הוא הראשון ליתן דין וחשבון על קלקולו שלו וקלקולו של העולם בעטיו.

⁷ ראה תהלים פרק קמח שאנו אומרים בכל בוקר בפסוקי דזמרה: "הללו יה הללו את ה' מן השמים הללויהו בְּמְרוֹמֵם: הַלְלוּהוּ כָּל מְלָאכֵי הַלְלוּהוּ כָּל צְבָאֵיו: הַלְלוּהוּ שְׁמֵשׁ וְיָרַח הַלְלוּהוּ כָּל כּוֹכְבֵי אוֹר: הַלְלוּהוּ שְׁמֵי הַשָּׁמַיִם וְהַיָּם אֲשֶׁר מַעַל הַשָּׁמַיִם ... הַלְלוּ אֵת ה' מִן הָאָרֶץ תִּנְיָנִים וְכָל תְּהוֹמוֹת ... הַיָּרִים וְכָל גְּבְעוֹת עַץ פְּרִי וְכָל אֲרָזִים: הַחַיָּה וְכָל בְּהֵמָה רֶמֶשׂ וְצִפּוֹר כָּנָף ... בַּחֲוִירִים וְגַם בְּתוֹלוֹת זְקָנִים עִם יָעָרִים". ורק בסוף, עם ישראל וחסידיו ה': "וְיָרֵם קֶרֶן לְעֵמּוֹ תְהִלָּה לְכָל חֲסִידָיו לְבָנֵי יִשְׂרָאֵל עִם קְרָבוֹ הַלְלוּ יְהוָה". הדרשן רואה קשר בין סדר הקילוס לקב"ה (הקריאה לקילוס) וסדר הבריאה. הראשון, ראשון קודם לבריאה ולקילוס. אבל לאחריה, האחרון קודם. (לא זכינו להבין מה פירוש הביטוי: "ואומר כל הפרשה" שבמדרש והמאיר עינינו יבורך). ראה עוד בסימן ב' במדרש שלנו, שהשטנו, שכל יום שואל את היום שלפניו: מה נברא בך. ואנו נדלג על סימן זה ונמשיך בסימן ג בבריאת האדם.

ברייתו אינה אלא אחר בהמה חיה ועוף. מה טעמיה? שנאמר: "ויאמר אלהים ישרצו המים", ואח"כ: "ויאמר אלהים תוצא הארץ נפש חיה למינה", ואח"כ: "ויאמר אלהים נעשה אדם".⁸

סימן ג

"ויאמר אלהים נעשה אדם" במי נמלך? רבי יהושע בשם ר' לוי אמר: במלאכת השמים והארץ נמלך. משל למלך שהיו לו שני סינקליטים⁹ ולא היה עושה דבר חוץ מדעתן. רבי שמואל בר נחמן אמר: במעשה כל יום ויום נמלך, משל למלך שהיה לו סנקתדרון, ולא היה עושה דבר חוץ מדעתו.¹⁰ ר' אמי אמר: בלבו נמלך, משל למלך שבנה פלטין ע"י ארדיכל, ראה אותה ולא ערבה לו. על מי יש לו להתרעם, לא על ארדיכל? אתמהא! הוי: "ויתעצב אל לבו". א"ר אסי: משל למלך שעשה לו סחורה ע"י סרסור והפסיד. על מי יש לו להתרעם לא על הסרסור, אתמהא, הוי: "ויתעצב אל לבו".¹¹

סימן ד

א"ר ברכיה: בשעה שבא הקב"ה לברואת את האדם הראשון, ראה צדיקים ורשעים יוצאים ממנו. אמר: אם אני בורא אותך, רשעים יוצאים ממנו. ואם לא אברא אותך, היאך צדיקים יוצאים ממנו? מה עשה הקב"ה? הפליג דרכן של רשעים מכנגד פניו, ושיתף בו מדת רחמים ובראו. זהו שכתוב: "כי יודע ה' דרך צדיקים ודרך רשעים תאבד" (תהלים ו) - אַבְדָּהּ מִכְנַגְד פְּנֵי וְשִׁיתָף בּוֹ מִדַּת רַחֲמִים וּבְרָאוּ.¹²

ר' חנינא לא אמר כן, אלא: בשעה שבא לברואת את אדם הראשון נמלך במלאכי השרת ואמר להן: נעשה אדם בצלמנו כדמותנו. אמרו לו: אדם זה מה טיבו? אמר להן: צדיקים עומדים ממנו. זהו שכתוב: "כי יודע ה' דרך צדיקים" - כי הודיע ה' דרך הצדיקים למלאכי השרת. "ודרך רשעים תאבד" - אַבְדָּהּ מֵהֶם. גילה להם שהצדיקים עומדים ממנו ולא גילה להם שהרשעים עומדים הימנו. שאילו גילה להם שהרשעים עומדים הימנו, לא היתה מדת הדין נותנת שיברא.¹³

סימן ה

א"ר סימון: בשעה שבא הקב"ה לברואת את אדם הראשון, נעשו מלאכי השרת כיתים וכיתים וחבורות חבורות. מהם אומרים: אל ייברא ומהם אומרים: ייברא, זהו שכתוב: "חסד ואמת נפגשו צדק ושלוש נשקו" (תהלים פה יא). חסד אומר: ייברא, שהוא גומל חסדים; ואמת אומר: אל ייברא, שכולו שקרים. צדק אומר: ייברא, שהוא עושה צדקות; שלום אומר: אל ייברא, שכולו קטטה.¹⁴ מה עשה הקב"ה? נטל אמת והשליכו לארץ, זהו

⁸ ר' שמלאי מדבר על ברייתו של האדם שהיא אחרי בריאת בהמה חיה ועוף, אבל מזכיר גם את הדגים ושאר שרץ המים שנבראו ביום החמישי. גם הדגים, הממלאים את פיהם מים, קודמים בקילוסם (בשתיקתם) לקב"ה, לקילוס האדם. ראה אליהו רבה סוף פרשה א לגבי בריאת האדם ובריאת השרצים שם הגישה היא שאם האדם חוטא הוא נחשב "כבהמה וכחיה וכשאר שקצים ורמשים שברא הקדוש ברוך הוא על פני האדמה". לא יותר, אבל גם לא פחות.

⁹ יועצים הקרובים למלכות, במעגל הפנימי הקרוב למלך.

¹⁰ איננו בקיאים ביוונית, אבל לפי העניין נראה שכאן מדובר בחבורת יועצים, "במעשה כל יום ויום נמלך" ולכן צריך להגיה "דעתם" ולא "דעתו". לא רק בשמים וארץ נמלך הקב"ה (אותם שמים וארץ שיעידו באדם אם יחטא, ראה המדרשים בראש פרשת האזינו). כל מה שנברא לפני האדם, מלאכת חמישה וחצי ימים, כולל דגים, עופות, חיות ובהמות, כולם נשאלים מה דעתם על בריאת האדם. רק חבל שר' שמואל בן נחמן לא המשיך את דרשתו ולא פיתחה, כך שאיננו יודעים מה חשבו כל אלה על בריאת האדם.

¹¹ פרשת בראשית המתחילה בבריאת העולם, מסתיימת בפסוק: "וַיִּנְחָם ה' כִּי עָשָׂה אֶת הָאָדָם בְּאַרְצָה וַיִּתְעַצֵּב אֶל לְבוֹ" (בראשית ו) ומכאן, המעבר לפרשת נח - המבול. בבריאת האדם הקב"ה נמלך עם לבו וקבל את ההחלטה עם עצמו; והנה לא עברה פרשה אחת בתורה וכבר הוא מתעצב אל לבו. כמעט היינו דורשים, אל תקרי "אל לבר", אלא "על לבר". אין כביכול לקב"ה טענה על אף אחד. הכל ממך ומידך נתנו לך. ...

¹² בהמשך לסוף הדרשה הקודמת, יש לקב"ה כביכול "בעיה", אבל כל ההתלבטות היא עם עצמו, כדרשתם של ר' אמי ור' אסי. יש באדם איזו דואליות מסוכנת, מה שאין בכל יצור אחר, ומכאן ההיסוס והמחשבה השנייה טרם בריאתו. דואליות זו נשענת על דואליות רחבה ומקיפה יותר של מידת הדין כנגד מידת הרחמים, שהיא לא רק בבסיס בריאת העולם כולו, אלא בבסיס שמו של בורא העולם: ה' - מידת הרחמים וא-לוהים - מידת הדין. ראה רש"י בראשית פרק א: "ברא אלהים - ולא אמר ברא ה', שבתחלה עלה במחשבה לבראתו במדת הדין, ראה שאין העולם מתקיים, הקדים מדת רחמים ושתפה למדת הדין, היינו דכתיב (להלן ב ד) ביום עשות ה' אלהים ארץ ושמים". דברי רש"י אלה, מקורם בבראשית רבה יב טו: "ביום עשות ה' אלהים - למלך שהיו לו כוסות ריקים. אמר המלך: אם אני נותן לתוכן חמין הם מתבקעין, צונן - הם מקריסין. ומה עשה המלך? ערב חמין בצונן ונתן בהם ועמדו. כך אמר הקב"ה: אם בורא אני את העולם במדת הרחמים, יהיו החטאים מרובים. במדת הדין, היאך העולם יכול לעמוד? אלא הרי אני בורא אותו במדת הדין ובמדת הרחמים, והלואי יעמוד".

¹³ על פי סדר המדרשים שבידינו (בבראשית פרשה ח) שמורה לר' חנינא זכות הראשונים של ערוב המלאכים בנושא של בריאת האדם.

¹⁴ פה המלאכים כבר מתדיינים בינם לבין עצמם. הקב"ה לא צריך להעלים מהם דבר וגם העימות איננו בינו לביןם. העימות הוא פנימי, בין המלאכים.

שכתוב: "ותשלך אמת ארצה" (דניאל ח יב). אמרו מלאכי השרת לפני הקב"ה: ריבון העולמים, מה אתה מבזה חותם שלך?¹⁵ תעלה אמת מן הארץ! זהו שכתוב: "אמת מארץ תצמח" (תהלים פה יב). רבותינו אומרים אותה בשם ר' חנינא בר אידי ורבי פנחס ורבי חלקיה בשם רבי סימון: "מאד" הוא "אדם". זהו שכתוב: "וירא אלהים את כל אשר עשה והנה טוב מאד" - והנה טוב אדם, ר' הונא הגדול של ציפורי אמר: עד שמלאכי השרת מדיינין אלו עם אלו ומתעסקין אלו עם אלו, בראו הקב"ה. אמר להן: מה אתם מדיינין כבר נַעֲשֶׂה אדם.¹⁶

סימן ו

ר' הונא בשם רבי איבו אמר: בדעת בראו, שברא צרכי מזונותיו ואח"כ בראו. אמרו מלאכי השרת לפני הקב"ה: ריבון העולם, "מה אנוש כי תזכרנו וכן אדם כי תפקדנו" (תהלים ח ה), הצרה הזאת למה נבראת?¹⁷ אמר להם: אם כן, "צונה ואלפים כולם" (שם שם ח), למה נבראו? "ציפור שמים ודגי הים" (שם), למה נבראו? משל למלך שהיה לו מגדל מלא כל טוב ואין לו אורחים. מה הנאה יש למלך שמילאו?¹⁸ אמרו לפניו: ריבוננו של עולם, "ה' אדונינו מה אדיר שמך בכל הארץ" (תהלים ח ו), עשה מה שמהנה אותך.¹⁹

סימן ח

רבי שמואל בר נחמן בשם רבי יונתן אמר: בשעה שהיה משה כותב את התורה, היה כותב מעשה כל יום ויום. כיון שהגיע לפסוק הזה: "ויאמר אלהים נעשה אדם בצלמנו כדמותנו", אמר לפניו: ריבון העולם, מה אתה נותן פתחון פה למינים? אתמהא! אמר לו: כתוב! והרוצה לטעות יטעה.²⁰ אמר לו הקב"ה: משה, האדם הזה שבראתי, לא גדולים וקטנים אני מעמיד ממנו? שאם יבא הגדול ליטול רשות מן הקטן ממנו, והוא אומר: מה אני צריך ליטול רשות מן הקטן ממני? והן אומרים לו: למוד מבוראך. שהוא ברא את העליונים ואת התחתונים, כיון שבא לברוא את האדם נמלך במלאכי השרת.²¹ א"ר לוי: אין כאן נטילת עצה, אלא משל למלך שהיה מטייל בפתח פלטיין שלו, וראה בולגרין אחת מושלכת. אמר: מה נעשה בה? מהן אומרים דימוסיות ומהן אומרים פריקטאות. אמר המלך: אַנְדְּרִיטִין אני עושה אותה, מי מעכב?²²

¹⁵ ראה מסכת יומא סט ע"ב: "נפל להו פיתקא מרקיעא, דהוה כתב בה אמת. אמר רב חנינא, שמע מינה: חותמו של הקב"ה אמת". ראה שם האגדתא על הניסיון להיפטר מהיצר הרע. נראה שאגדתא זו קשורה למדרש שלנו קשר עמוק יותר והנושא מצריך עיון מיוחד ולא נוכל להאריך כאן.

¹⁶ שינוי קל בניקוד האות ש"ן מסגול לקמץ ומלשון עתיד ושיתוף: נַעֲשֶׂה ללשון עבר ועובדה גמורה: נַעֲשֶׂה. גם הפסוק: "מה אנוש כי תזכרנו וכן אדם כי תפקדנו", ראוי לדרשה נפרדת ומיוחדת. ראשית, כדאי לעיין במקרא עצמו. ראה פרק ח בתהלים במלואו שהוא שיר דו-ערכי לאדם, שבח והלל מצד אחד, גימוד וביטול מצד שני. באשר למדרשים, קצתם נראה בהמשך. ובמסכת שבת דף פח נדרש הפסוק על נתינת התורה לבני האדם, בוויכוח הידוע של המלאכים עם הקב"ה (ועם משה) על הורדת התורה לארץ ומסירתה לבני האדם. קודם, התנגדות לעצם בריאת האדם ובהמשך התנגדות למסירת התורה לו.

¹⁷ עכשיו התהפך הגלגל. מקודם, הקב"ה נמלך עם מעשי הבריאה, כולל המלאכים, אם לברוא אדם או לא; וכעת הוא מעמיד אותם בפני עובדה גמורה: אם לא אברא אדם, בשביל מה בראתי את כל מה שבראתי? (כך הוא לחיוב, בבריאה, וכך גם לשלילה בחורבן המבול: "כלום בראתי בהמה וחיה אלא בשביל האדם, עכשיו שאדם חוטא, בהמה וחיה למה לי?" (סנהדרין קח ע"א)). יש כאן שתי השקפות עולם לגבי השאלה אם ניתן לחשוב על עולם בלי אדם או לא. האם יכולה להיות תכלית לעולם בלי אדם? המדרשים הקודמים היו מוכנים לפחות להעלות רעיון זה לדיון. המדרש הזה, פוסל אותו מכל וכל. גם את חידוש המדרש ורש"י (ראה הערה 12 לעיל) ששיתוף מידת הרחמים עם מידת הדין איננה רק בשביל בריאת האדם, אלא בעבור בריאת העולם כולו, אפשר לקשר עם דיון זה ובכך ירחיב כל אחד כפי הבנתו.

¹⁸ בשלב מסוים, מפסיקים המלאכים להתווכח עם הקב"ה, שהרי הוא בורא העולם, כולל אותם, ומי יוכל לדון עמו? אבל ביקורתם, והפסוק בתהלים: "מה אנוש כי תזכרנו וכן אדם כי תפקדנו", ממשיכים להדהד וללוות את קיומו של העולם. ראה סנהדרין לח ע"ב: "אמר רב יהודה אמר רב: בשעה שבקש הקב"ה לבראות את האדם, ברא כת אחת של מלאכי השרת, אמר להם: רצונכם, נעשה אדם בצלמנו? אמרו לפניו: רבוננו של עולם, מה מעשיו? אמר להן: כך וכך מעשיו, אמרו לפניו: רבש"ע, מה אנוש כי תזכרנו וכן אדם כי תפקדנו. הושיט אצבעו קטנה ביניהן ושרפם. וכן כת שניה. כת שלישית אמרו לפניו: רבש"ע, ראשונים שאמרו לפניך - מה הועילו? כל העולם כולו שלך הוא, כל מה שאתה רוצה לעשות בעולמך - עשה. כיון שהגיע לאנשי דור המבול ואנשי דור הפלגה שמעשיהן מקולקלין, אמרו לפניו: רבש"ע, לא יפה אמרו ראשונים לפניך? אמר להן: ועד זקנה אני הוא ועד שיבה אני אסבל ואמלט (ישעיהו מו ד). וראה גם בראשית רבה לא יב: "ואני הנני מביא מבול על הארץ - הנני מסכים לדברי מלאכים, שהיו אומרים מה אנוש כי תזכרנו".

¹⁹ אין לפחד ממלעזים למיניהם. אתה, לך באמת שלך. מעין הביטוי: "יאבד העולם מפני השוטים?" (עבודה זרה נד ע"ב). אבל עדיין צריך להבין מה המטרה? מה הדבר הראוי המסתתר בביטוי "נעשה אדם" שבשבילו איננו חוששים מהמינים?

²⁰ לימוד דרך ארץ שכל אדם, לא חשוב באיזה מעמד נכבד ככל שיהיה, יש לו להתיעץ עם אחרים, כולל נחותים וקטנים ממנו. דרך ארץ קדמה לתורה וזו כל המטרה שלשמה, לא אכפת לנו להסתבך עם טענות המינים.

²² המלך לא ממש מתיעץ עם הפמליה שלו. הוא מדבר בלשון רבים, לעצמו, בבחינת Pluralis majestatis. (ראה פירוש אבן עזרא על נעשה אדם שהביא בשם רס"ג: "ואמר במלת נעשה ואם היא לשון רבים, שכן מנהג המלכים לדבר", אבל אנחנו הפעם עם המדרש

סימן ט

שאלו המינים את רבי שמלאי ... מה הוא זה שכתוב: "נעשה אדם בצלמנו כדמותנו"²³ אמר להם: קראו מה שלאחריו: "ויבראו אלהים את האדם בצלמיהם" לא נאמר, אלא: "ויברא אלהים את האדם בצלמו". וכיון שיצאו אמרו לו תלמידיו: רבי, לאלו דחית בקנה, לנו מה את משיב? אמר להם: לשעבר אדם נברא מן האדמה וחיה נבראת מן האדם. מכאן ואילך: "בצלמנו כדמותנו" - לא איש בלא אישה ולא אישה בלא איש ולא שניהם בלא שכינה.²⁴

סימן י

אמר רבי הושעיא: בשעה שברא הקב"ה אדם הראשון טעו מלאכי השרת ובקשו לומר לפניו קדוש. משל למלך וּפְּרָכֹס שהיו בקרוכין והיו בני המדינה מבקשין לומר למלך דומיני.²⁵ ולא היו יודעין איזהו. מה עשה המלך? דחפו והוציאו חוץ לקרוכין, וידעו הכל שהוא אפרכוס. כך בשעה שברא הקב"ה את אדם הראשון, טעו בו מלאכי השרת ובקשו לומר לפניו: קדוש! מה עשה הקב"ה? הפיל עליו תרדמה וידעו הכל שהוא אדם. זהו שכתוב: "חדלו לכם מן האדם אשר נשמה באפו כי במה נחשב הוא" (ישעיה ב כב).²⁶

בראשית רבה יז ד

א"ר אחא: בשעה שבא הקב"ה לברוא את האדם, נמלך במלאכי השרת. אמר להם: "נעשה אדם". אמרו לו: אדם זה מה טיבו? אמר להם: חכמתו מרובה משלכם. הביא לפניהם את הבהמה ואת החיה ואת העוף. אמר להם: זה מה שמו? ולא היו יודעים. העבירם לפני אדם, אמר לו: זה מה שמו? אמר: זה שור, זה חמור, זה סוס, וזה גמל. ואתה מה שמך? אמר לו: אני נאה להיקרא אדם שנבראתי מן האדמה. ואני מה שמי? א"ל: לך נאה להקראות אדני שאתה אדון לכל בריותיך.²⁷ א"ר אחא: "אני ה' הוא שמי" (ישעיה מב ח) - הוא שמי שקרא לי אדם הראשון.²⁸

שבת בראשית שלום²⁹

ושתהיה לנו התחלה טובה

מחלקי המים

ופחות עם פרשני המקרא). הפמליה מציעה להשתמש באבן היפה (בולרין) למבנה ציבור (דימוסיות) או למרחצאות (פריבטאות), אבל המלך עושה ממנה אנדרטה - כצלמנו וכדמותנו. ולעניין האנדרטה למלך שנעשית מבויל עץ שמייעד לבית מרחץ, ראה שמות רבה טו יז: "אתמול הייתם מדיישים את העץ הזה במרחץ ועכשיו ... אנו כורעים לפניו ... בשביל פרוטומי של מלך שהיא חקוקה עליו". ראה הרחבה על מדרש זה בדברינו עם זו יצרתי לי בפרשת ויקרא ובדברינו והלא אין בה ממש בפרשת כי תשא.

²³ כבר ראינו לעיל, בדרשתו של רבי שמואל בר נחמן, את הבעיות שפסוק זה עלול ליצור אצל המינים. ר' שמלאי ידוע בוויכוחיו עם המינים וכל סימן ט, שרק קטע ממנו הבאנו, מוקדש לנושא (ראה מקבילהומקור בירושלמי ברכות פרק ט הלכה א). גם המילה "אלהים" עצמה שהיא ריבוי של "אלוה" שימשה מקור לניגוח. אך ראה מגילה ט ע"א בסיפור על כתיבת ספר התורה לתלמי המלך (תרגום השבעים) שאכן שינו ל"אעשה אדם".

²⁴ יש לנו סדרה של מדרשים בהם חכמים מתווכחים עם המינים ועונים להם מה שעונים ואח"כ באים התלמידים ומבקשים את התשובה האמיתית: לאלו דחית בקנה, לנו מה אתה משיב? ראה למשל במדבר רבה יט ח בעניין פרה אדומה, ר' יוחנן בן זכאי ותלמידיו, בדברינו חוקה חקקתי גזירה גזרתי בפרשת חוקת. במקרה שלנו, למי נותן ר' שמלאי את התשובה האמיתית? נראה שדווקא את התלמידים הוא דוחה בקנה של אגדה על איש ואישה ושכינה ביניהם, בעוד שלמינים הוא נותן תשובה נכונה. ואולי באמת זה הפשט בפסוק שכאשר הקב"ה אומר: נעשה אדם, אין הכוונה (רק) על בריאת אדם הראשון, אלא על הכוח של האדם לברוא בני אדם אחרים ולהמשיך את "צלמנו וכדמותנו" לאורך הדורות. נכון הוא שכל בעל חיים מוליד בצלמו וכדמותו. אבל "בצלמנו וכדמותנו" של גבוה, יש רק לאדם.

²⁵ המלך ואחד משריו (אפרכוס) נוסעים במרכבה המלכותית (קרוכין) והקהל (הנתינים) מבקשים לברך את המלך בקריאה: אדון (דומיני ברומית, דומינוס בלטינית) ואין הם יודעים מי הוא המלך ומי הוא השר, למי להריע?

²⁶ שוב מתהפך הגלגל. המלאכים שהתנגדו לבריאת האדם, כעת טועים בו להעריצו ואינם מבחינים בין הבורא ובין הברוא! הכיצד? ראה מדרש ר' תנחומא, בסימן א לעיל (שהשמטנו ולא הבאנו) שאדם הראשון היה יצור פלאי שמלא את כל היקום: "רבי תנחומא בשם רבי בנייה ורבי ברכיה בשם ר"א אמר: בשעה שברא הקב"ה את אדם הראשון גולם בראו. והיה מוטל מסוף העולם ועד סופו הדא הוא דכתיב (תהלים קלט) גלמי ראו עיניך וגו'. רבי יהושע בר נחמיה ורבי יהודה בר סימון בשם רבי אלעזר אמר: מלוא כל העולם בראו, מן המזרח למערב מנין שנאמר: אחור וקדם צרתני וגו', מצפון לדרום מנין שנאמר (דברים ד) ולמקצה השמים ועד קצה השמים, ומנין אף בחללו של עולם שנאמר: ותשת עלי כפכה". אולי גם המדרש הבא יסייע בהבנת העניין.

²⁷ ראיתי במקצת נוסחים שתקנו כאן: "לך נאה להקראות ה'". ולא ברור מדוע שינו משם אדנות לשם הויה.

²⁸ התמקדנו בפרשה ח של בראשית רבה ולא התיימרנו להקיף את כל המדרשים על הפסוק "נעשה אדם", בודאי לא כל המדרשים על בריאת האדם. אבל לא נוכל שלא להביא מדרש זה שאולי הוא המפתח להבנת כל העניין. עם כל חסרונותיו ומגרעותיו, האדם הוא זה שנותן לכל יצורי העולם הנברא את שמותיהם, גם לבורא אדון הכל! רק למי אין הוא נותן שמות? ... למלאכים! (ויעקב ומנוח מבקשים לדעת את שם המלאך).

²⁹ שבת פרשת בראשית זו וכן כל שבתות בראשית הבאות עלינו לטובה.

מים אחרונים 1: מעניין שכל הדרשות מתעכבות על "נעשה אדם", לשון השיתוף והריבוי, ואינן נדרשות לביטוי הבעייתית לא פחות: "כצלמנו וכדמותנו" – כצלמם וכדמותם של מי? נראה שההסבר שהצענו בהערה 22 שהמלך לא ממש מתייעץ עם הפמליה שלו, אלא מדבר בלשון רבים, לעצמו, בבחינת Pluralis majestatis, הוא הפשט הפשוט. אבל שום פשט לא יבוא במקום דרשות כל כך יפות ומעוררות מחשבה.

מים אחרונים 2: רבים שואלים אותנו, מדוע אנו מקפידים על מבנה הדף הקיים בו דברי חז"ל למעלה וכל דברינו והערותינו הם בהערות השוליים ולא כדברי קישור בין המדרשים (דבר שגורם לניפוח הערות השוליים). תשובתנו נמצאת בפרשת השבוע. "להבדיל בין מים למים". בין המים "אשר מעל לרקיע" - מים טהורים של המדרש כמות שהוא, חז"ל נטו (גם אם חלו בהם ידי מעתיקים ועורכים למיניהם לאורך הדורות); ובין דברינו שהם "המים אשר מתחת לרקיע". ויהי כן.